

ملاک‌های تحلیل و سازماندهی محتوا در آموزش زبان عربی (مطالعه موردی: کتاب عربی دهم غیرانسانی)^۱

هدایت الله تقی زاده^۲

احسان ناصری سراب بادیه^۳

چکیده

اهمیت کتاب درسی عربی در نقشی است که در هماهنگی با دیگر عناصر به صورت افقی و عمودی ایفا می‌کند. آموزش زبان عربی در ایران دارای موانع و مشکلاتی و ویژگی‌هایی است که برخی مربوط به شیوه سازماندهی محتوای کتاب هاست. از این رو، می‌توان گفت تحلیل محتوا می‌تواند گام مهمی در شناخت نقاط ضعف و قوت کتاب باشد. در واقع تحلیل محتوا، تکنیکی برای استخراج داده‌ها از متن است که دارای ویژگی‌های خاص خود می‌باشد. هدف مقاله حاضر این است که با تکیه بر تکنیک تحلیل محتوا، کتاب عربی سال دهم را براساس الگوهای تحلیل محتوا و ملاک‌های سازمان‌دهی محتوا بررسی نماید و مشخص کند که آیا محتوای کتاب در اجرای صحیح اصول برنامه‌ریزی درسی و سازمان‌دهی محتوا، واقعیات اجتماعی و نیازهای فردی و سودمندی، واقعیات سنی و مقتضیات سنی و رشدی دانش‌آموزان موفق بوده است؟ روش پژوهش، توصیفی-تحلیلی بوده و نتایج مقاله بیانگر این است که بر اساس الگوها و ملاک‌های تحلیل و سازماندهی محتوا کتاب تا حد زیادی موفق بوده است. و ارزیابی کلی معلمان از کتاب عربی در سطح خیلی زیاد است. یافته‌ها نشان داد مشکلات مرتبط با تدوین و سازماندهی محتوای کتاب از نظر قانونمندی‌های برنامه درسی، واقعیات اجتماعی و نیازهای فردی، در حد مقبول است. و شناخت روشهای مؤثر در یادگیری دانش‌آموزان و تشویق آنان به اعتماد به نفس و خودباوری در یادگیری از دیگر نتایج این تحقیق است.

واژگان کلیدی: آموزش زبان عربی، تحلیل محتوا، عربی دهم غیر انسانی.

۱. مقدمه و بیان مسئله

دوره معاصر، عصر انفجار علمی و تکنواوری است و به دنبال آن فرایند یادگیری و یاددهی نیازمند روزآوری و ایجاد شیوه‌های متنوع آموزش است؛ بنابراین ناچار هستیم که در روش‌های آموزش زبان عربی به فراگیران بازنگری کنیم و روش‌هایی را بر اساس محتوای کتاب‌های نونگاشت طراحی کنیم تا از طرفی بتواند نیازهای فردی و اجتماعی فراگیران را در برگیرد و بتواند اعتماد به نفس و خودباوروری آنان را در یادگیری بالا ببرد و از طرف دیگر بتواند منطبق با محتوای کتاب‌های جدیدالتألیف باشد و صرفاً به یادگیری و حفظ قواعد صرفی و نحوی بسنده نکند، زیرا بررسی‌ها نشان می‌دهد که فارغ‌التحصیلان دبیرستان به ندرت می‌توانند به فهم مناسبی از عربی نائل شوند (حق‌دوست‌راد، ۱۳۸۸: ۳۶).

بنابراین بازنگری محتوای کتب درسی و روش‌های تدریس آن ضروری به نظر می‌رسد و قواعد صرفی و نحوی و متون مندرج در آن بر اساس گروه سنی فراگیران در سطوح مختلف آموزشی فراهم شود؛ به نحوی که ارتباط افقی و عمودی با دانسته‌های آنان داشته باشد و در زیسته فراگیر کاربرد داشته باشد.

براین اساس تحلیل محتوای کتاب درسی عربی پایه دهم ضروری به نظر می‌رسد تا علاوه بر بیان نقاط ضعف و قوت آن، متناسب با فراگیران ساده‌سازی و بومی‌سازی شود و میزان اشتیاق آنان به یادگیری را بیفزاید. و این امر دشواری است؛ زیرا عوامل گوناگونی مانند نیاز جامعه (ملکی، ۱۳۸۵: ۴۲) و تطبیق نیازهای فردی و اجتماعی (لوی، ۱۳۷۵: ۱۹) و همخوانی محتوا با برنامه درسی و ... در آن دخیل هستند. یکی از این قلمروهای محتوایی که در راستای ایجاد و رشد مهارت‌ها و قابلیت‌های زبانی دانش‌آموزان مورد توجه و تأکید نظام آموزشی کشور قرار دارد، کتاب درسی زبان عربی است.

یادگیری زبان دوم، با توجه به دگرگونی‌های شتابان فرهنگی، اجتماعی و اقتصاد و پیشرفت علوم و فنون مختلف در جهان امروز، به ضرورتی اجتناب‌ناپذیر تبدیل شده است (تحریریان، ۱۳۶۹: ۵۹) زیرا زبان وسیله بیان تفکر است و غالباً برای انتقال فکر کسی به دیگری به کار می‌رود (تقی‌زاده، ۱۳۹۸: ۷۷).

در کتاب عربی پایه دهم بر اساس سند راهنمای برنامه درسی عربی عمومی دوره متوسطه، مواردی همچون «آشنایی با نظام صوتی و دستوری زبان عربی بر ای درک مفاهیم دینی و قرآنی، آشنایی با ساختار صرفی و نحوی جملات عربی، تقویت توانایی درس خوانی و روان خوانی عبارات و متون عربی، افزایش علاقه دانش‌آموزان به زبان عربی و ترغیب آنان به استفاده درست از آموخته‌ها و ...» به عنوان مهم‌ترین اهداف آموزش زبان عربی مطرح و مورد تأکید قرار گرفته است (گروه عربی دفتر برنامه‌ریزی درسی، ۱۳۸۷).

این پژوهش به دنبال آن است تا بیان کند تا چه اندازه محتوای عربی دهم غیرانسانی به این هدف دست یافته است؟ و شیوه انتخاب و سازماندهی کتاب چگونه است؟ و محتوای موجود در کتاب عرب با الگوها و ملاک‌های سازمان دهی محتوا سازگاری دارد یا خیر؟ و به چه میزان موفق بوده است؟ و آیا بر اساس فرهنگ جامعه ایرانی است و آیا ایجاد انگیزه در فراگیر می‌کند؟ فرضیه مطرح شده بر این سؤال این است که به نظر می‌رسد کتاب عربی نونگاشت پایه دهم با الگوها و ملاک‌های سازمان دهی محتوا و فرهنگ جامعه ایرانی است سازگاری دارد و متناسب با سطح عقلی فراگیران است و انگیزه را در آنها تقویت می‌کند.

بررسی و ارزشیابی محتوای کتاب درسی که از آن‌ها به عنوان ابزاری بر ای انتقال و آموزش مفاهیم مختلف به دانش‌آموزان در مقاطع مختلف استفاده می‌شود، می‌تواند بسترهای لازم را بر ای رفع کاستی‌های کتاب و بهبود و

ارتقای کیفی آن‌ها فراهم آورد، مطالب و موضوعات کتاب درسی، محور آموزش و یادگیری رسمی و مدرسه‌ای را تشکیل می‌دهد (میرزابیگی، ۱۳۸۹: ۷۸) و در نظر بگیریم که کتاب‌های درسی، اولین، عمومی‌ترین و پرمصرف‌ترین ابزار کار معلم و اغلب، تنها منتقل‌کننده هدف‌ها و برنامه‌ها به محیط کار است؛ بنابراین، آنچه به عنوان متن درسی به مدرسه وارد می‌شود باید تصویری صادق و کامل از آرمان‌ها و مقاصد تربیتی باشد (معیری، ۱۳۹۰: ۴۴). محتوای برنامه درسی، زمینه و بستری را فراهم می‌کند که معلمان با استفاده از آن می‌توانند دگرگونی‌های لازم را در ابعاد مختلف شخصیتی یادگیرندگان به وجود آورده و از این طریق، دستیابی به اهداف برنامه‌های درسی را در گستره‌های مربوطه، فراهم یا تسهیل کنند.

۱-۱. پیشینه تحقیق

در رابطه با کتاب‌های عربی متوسطه به طور مستقل، پژوهش‌های ارزشمندی نوشته شده‌اند که عبارتند از: تقی‌زاده و همکاران (۱۳۹۹) در تحقیقی به آسیب‌شناسی مهارت خوانداری کتاب‌های عربی دوره اول متوسطه پرداختند و به این نتیجه رسیدند که بیشتر متغیرهای بررسی شده در تحقیق، بر میزان مهارت خوانداری زبان عربی دانش‌آموزان تأثیر داشته‌اند. تقی‌زاده (۱۳۹۸) در مقاله‌ای به بررسی رویکرد نوین میان‌رشته‌ای در حوزه یادگیری و آموزش زبان عربی پرداخت و به این نتیجه رسید که میان‌رشته‌ای بر وحدت علوم در حوزه‌های مختلف تأکید می‌ورزد و می‌تواند امکانات پژوهشی جدیدی برای حوزه‌های آموزشی فراهم آورد. پژوهش رحمانی و اعظمی نژاد (۱۳۹۷) در زمینه «تحلیل محتوی کتاب اللغة العربیه للصف الثامن فی ایران علی أساس معايير اختیار و تنظیم المحتوی الدرّاسی من وجهه نظر المعلمین فی مدینه یاسوج» نشان داد که ارزیابی کلی معلمان از کتاب درسی پایه هشتم در سطح خیلی زیاد است. حکیم زاده و همکاران (۱۳۹۴) در پژوهش خود به «بررسی میزان کارآمدی آموزش زبان عربی عمومی مقطع متوسطه از نظر دبیران و دانش‌آموزان» پرداختند و وجود فاصله زیاد بین وضعیت موجود و مطلوب را در این زمینه گزارش کردند و تصریح می‌کنند که آموزش زبان عربی عمومی از جنبه‌های مختلف از جمله میزان تطابق محتوای کتاب‌های عربی دبیرستان با معیارهای انتخاب محتوا در برنامه‌ریزی درسی پایین‌تر از حد مطلوب است. پژوهش متقی زاده و خضری (۱۳۹۲) در زمینه «ارزیابی میزان موفقیت بخش متون عربی عمومی سال سوم دبیرستان از دیدگاه دبیران و دانش‌آموزان» نشان داد که از نظر اکثریت دبیران این بخش در دستیابی به اهداف خود موفق بوده، ولی از دیدگاه دانش‌آموزان، بخش متون در رسیدن به اهداف مورد نظر توفیق نداشته است. محمدرضا نیکویخت (۱۳۸۹) در پایان نامه کارشناسی ارشد خود با عنوان «بررسی و نقد متون کتاب‌های درسی عربی دوره متوسطه و پیش‌دانشگاهی و تاثیر این متون در آموزش زبان عربی» هدف و غایت آموزش زبان عربی را بالا بردن قدرت متن‌خوانی و متن‌فهمی می‌داند و بر مبنای پژوهش خود در زمینه بررسی و نقد متون کتاب‌های عربی دوره متوسطه و پیش‌دانشگاهی و تأثیر آن در یادگیری زبان عربی نتیجه‌گیری می‌کند که در متون مذکور معیار «از آسان به مشکل» تقریباً رعایت شده است؛ ولی معیارهای دیگر مثل جدول تکرار لغات، طرح سؤالات مناسب برای بالا بردن فهم و درک دانش‌آموزان، چندان مورد توجه واقع نشده است. رضوانی (۱۳۸۹) در مقاله‌ای با رویکرد تحلیلی و اسنادی به بررسی کم و کیف تحلیل محتوا پرداخت. پژوهش جوادی (۱۳۸۸) در زمینه «بررسی میزان تناسب محتوای کتاب‌های عربی عمومی دبیرستان با معیارهای انتخاب محتوا از دیدگاه دبیران و دانش‌آموزان» نشان داد که میزان این همخوانی و تناسب از دیدگاه هر دو گروه پایین‌تر از حد متوسط است.

توجه و تأمل در مبانی نظری و پژوهشی فوق نشانگر آن است که گرچه آموزش زبان عربی به ویژه در نظام آموزش و پرورش ایران اهمیت و ضرورتی نمادین دارد، اما این گستره زبان‌آموزی همچنان با تنگناها و دشواری‌های بسیار روبروست. در این راستا، پژوهش حاضر درصدد است تا به بررسی مسائل و مشکلات مرتبط با تدوین و سازماندهی محتوای کتاب عربی دوره متوسطه دوم پایه دهم غیرانسانی بپردازد. تمام تحقیقات قبلی کتاب‌های درسی را از نظر شکل ظاهری کتاب، مقدمه، اهداف، محتوا و وسایل آموزشی و سازماندهی محتوا مورد بررسی قرار دادند. این تحقیق با بقیه متفاوت است، زیرا تحلیل محتوای کتاب عربی پایه دهم غیرانسانی هنوز انجام نشده و در این پژوهش به آن پرداخته می‌شود.

۲. مبانی نظری

۲-۱. تحلیل محتوا و تعریف آن

تحلیل محتوا از مهم‌ترین روش‌های پژوهشی است که به وسیله آن نقاط قوت و ضعف کتاب مورد نظر بر اساس معیارهایی که کتاب جدید تدوین شده، تحلیل می‌شود. از تحلیل محتوا تعاریف گوناگونی به عمل آمده که بخشی از اختلاف به تاریخچه و روند تکاملی آن بر می‌گردد و بخشی دیگر از آن مربوط به تفاوت در حوزه گسترده آن است. لورنس باردن به نقل از لاندزری می‌نویسد: «تحلیل محتوا فنی است که توصیف‌های ذهنی و تخمینی را تطبیف و تصفیه می‌کند و ماهیت و قدرت نسبی محرک‌هایی را که به شخص داده می‌شود، به صورت عینی آشکار می‌سازد» (باردن، ۱۳۷۵: ۳۵).

دانیل رایف تحلیل محتوا را چنین تعریف می‌کند: «قرار دادن قاعده و محتوای ارتباطات در طبقات (مقوله‌های) خاص بر اساس قواعد، و تحلیل روابط بین آن مقوله‌ها با استفاده از آزمون‌های آماری» (رایف، ۱۳۸۱: ۴۰). در تعریفی دیگر تحلیل محتوا «تکنیکی پژوهشی دانسته شده که برای استنباط‌هایی بر حسب شناسایی نظام روز و عینی ویژگی‌های خاصی در یک متن بکار می‌رود» (کرپندورف، ۱۳۸۱: ۲۸).

در جمع‌بندی تعاریف فوق می‌توان تعریف ذیل را ارایه نمود: تحلیل محتوا عبارت است از: فنی که به وسیله آن مشخصات خاص پیام به طور روشمند و دقیق جهت استنباط علمی‌شناسایی می‌شوند. دقت و عینیت امر، متضمن آن است که تحلیل مبتنی بر قواعد مشخصی باشد تا به دانش پژوهان امکان دهد از پژوهش‌های مختلف به نتایج یکسان مورد نظر دست یابند. در واقع تحلیل محتوا، تکنیکی برای استخراج داده‌ها از متن است که دارای ویژگی‌های خاص خود می‌باشد.

۲-۲. کارکرد تحلیل محتوا و انواع آن

معمول‌ترین استفاده از تحلیل محتوایی، توصیف خصوصیات پیام است؛ به عنوان مثال، برای فهم درست متون درسی، می‌توان آنها را تحلیل محتوا نمود تا بتوان ارزش‌ها و نظریات به کار رفته در آنها را به دست آورد. تحلیل محتوا به ما کمک می‌کند تا اهداف فرستنده پیام را به دست آوریم و دلایل ارسال پیام و نتایج مترتب بر آن را مورد بررسی قرار دهیم (رضوانی، ۱۳۸۹: ۱۴۳).

در تحلیل محتوا، پژوهشگران به دنبال شناخت اثر پیام بر روی مخاطبان و گیرنده‌ی آن می‌باشند؛ مثلاً، افرادی که پیام برای آن‌ها ارسال می‌شود، مورد مطالعه قرار می‌گیرند تا میزان تأثیر پیام بر افراد اندازه‌گیری شود و اثر مثبت

و یا منفی آن به دست آید و در صورت لزوم، به اصلاحات پیام پرداخته شود(همان). از تحلیل محتوا می‌توان برای پاسخ به پرسش‌هایی که ممکن است پژوهشگران مطرح نمایند نیز استفاده نمود. کاربرد تحلیل محتوا می‌تواند برای بررسی جنبه‌هایی از فرهنگ و تغییرات فرهنگی مورد استفاده قرار گیرد. به عنوان مثال، می‌توان اشعار، ادبیات و هنر یک فرهنگ را در زمان خاصی مورد تحلیل قرار داد تا ارزش‌های موجود در آن عصر به دست آید و یا به مقایسه‌ی ارزش‌ها در زمان‌های متعدد مبادرت ورزید و دگرگونی ارزش‌ها را در طول زمان اندازه‌گیری نمود (چاوا فرانکفورد، ۱۳۸۱: ۴۷۰). از طریق تحلیل محتوا می‌توان به خصوصیات و ویژگی‌های اجتماعی زمانی خاص دست یافت؛ زیرا بیشتر نویسندگان در آثار خود به انعکاس مسائل و امور با اهمیت زمان خود می‌پردازند (رضوانی، ۱۳۸۹: ۱۴۳).

۲-۱-۲. انواع تحلیل محتوا

دانش پژوهان انواع تحلیل محتوا و کاربرد آنها را مشخص و طبقه‌بندی کرده‌اند که عبارتند از:

- تحلیل محتوای عمل‌گرایانه: شیوه‌هایی که علائم را بر حسب علل یا آثار محتمل آنها طبقه‌بندی می‌کنند؛ مانند شمارش تعداد دفعات بیان چیزی که احتمالاً اثری بر ایجاد نگرش مثبت در شنونده معین دارد.
- تحلیل محتوای معنایی: شیوه‌هایی که علائم را بر حسب معنایشان طبقه‌بندی می‌کنند:
- الف - تحلیل عناوین: ارائه فراوانی اشاره به موضوعات خاص (اشخاص، اشیا، گروه‌ها با مفاهیم).
- ب - تحلیل خصوصیات: ارائه فراوانی خصوصیات معین مورد اشاره.
- ج - تحلیل توصیف: ارائه فراوانی موضوعات خاصی که به شیوه خاصی توصیف شده‌اند.
- تحلیل علائم: شیوه‌هایی که محتوا را بر حسب خصوصیات روانی مادی علائم طبقه‌بندی می‌کنند (کریپندورف، ۱۳۸۱-۴۱: ۴۲).

۳-۲. تحلیل محتوای کتاب درسی و ابعاد آن

در مورد تحلیل محتوای کتاب درسی به طور اخص نیز تعاریفی ارائه شده است که موارد زیر از جمله آن می‌باشد:

«تحلیل محتوای کتاب درسی عبارت است از «یک روش علمی برای تشریح و ارزشیابی عینی و منظم پیام‌های آموزشی» (شعبانی، ۱۳۸۹: ۱۸۰). یا «تحلیل محتوای کتاب درسی، یک روش پژوهش منظم برای توصیف عینی و کمی محتوای کتاب‌ها و متون برنامه درسی و یا مقایسه پیام‌ها و ساختار محتوا با اهداف برنامه درسی است» (یار محمدیان، ۱۳۸۹: ۱۵۰).

تحلیل محتوای کتاب درسی به معلم کمک می‌کند تا مفاهیم، نگرش‌ها و باورها و کلیه‌ی اجزای مطرح شده در درس را مورد بررسی عملی قرار داده و با اهداف برنامه‌ی درسی مقایسه و ارزشیابی کند؛ برای مثال ممکن است محتوا و یا کتاب درسی، نگرش‌ها یا حالت‌هایی را تشویق کند که با اهداف برنامه تناسب چندانی نداشته باشد. یک تحلیل‌گر محتوا می‌تواند پیام‌های نهفته در داستان‌های ساده یا متون کتاب درسی را با اهداف برنامه مورد بررسی قرار دهد و گرایش‌ها و جانبداری‌های آشکار و پنهان را در متون برنامه تعیین کند (همان: ۱۵۱).

۱-۳-۲. ابعاد تحلیل محتوای کتاب درسی

در یک نگاه نظام‌مند و جامع می‌توان کتاب درسی را از دو منظر درونی و بیرونی مورد توجه قرار داد. در هر یک از این ابعاد نیز می‌توان به دو جنبه فرعی اشاره کرد. عامل درونی بر ظاهر و همچنین محتوای کتاب تأکید دارد و عامل

بیرونی بر ارتباط و همخوانی کتاب درسی با کتاب‌های دیگر در همان پایه و رابطه یک عنوان کتاب درسی با همان عنوان در پایه‌های قبل و بعد مطالعه می‌شود (نیک نفس، ۱۳۹۲: ۱۳۴).

۱- بعد درونی کتاب درسی: در این بعد، کتاب درسی به عنوان یک بسته آموزشی کامل و مستقل در نظر گرفته می‌شود که می‌توان آن را از جهات متفاوت مورد تحلیل و مطالعه قرار داد. در این بعد دو جنبه اصلی کتاب؛ یعنی بعد ظاهری و بعد محتوایی یا علمی تحلیل می‌شود.

الف: بعد ظاهری کتاب: در این بعد اجزای کتاب؛ مانند جلد، صفحات، تصاویر، متن و... مورد مطالعه قرار می‌گیرد و برخی از پرسش‌هایی که می‌تواند موضوع تحلیل محتوای کتاب‌های درسی در این بعد باشد به قرار زیر هستند:

- حجم کتاب تا چه اندازه متناسب با ویژگی‌های فراگیران می‌باشد؟

- آیا جلد کتاب از استحکام لازم جهت استفاده در طول یک سال تحصیلی برخوردار است؟

- آیا بین متن و تصاویر تناسب لازم وجود دارد؟

- اندازه و سایز کتاب، نوشته‌ها و تصاویر تا چه اندازه با توجه به ویژگی‌های سنی فراگیران طراحی شده است؟

ب: بعد محتوایی کتاب درسی: اصلی‌ترین بعد تحلیل محتوای کتاب درسی است و بیشترین مطالعات انجام شده در زمینه تحلیل محتوای کتاب درسی نیز مربوط به این بعد می‌باشد.

۲- بعد بیرونی کتاب درسی: منظور از این بعد در تحلیل کتاب‌های درسی توجه به سایر متغیرهای خارج از

کتاب درسی می‌باشد. در این بعد، ویژگی و کارکرد کتاب درسی بر اساس تحلیل رابطه آن با متغیرهای بیرونی مطالعه می‌شود. این رابطه به دو سطح افقی و عمودی یا عرضی و طولی تفکیک می‌شود (همان: ۱۳۵).

الف: ارتباط عرضی: در این نوع ارتباط، کتاب درسی هر پایه را می‌توان در ارتباط با سایر کتاب‌های درسی همان پایه مورد مطالعه قرار داد؛ به عبارت دیگر مجموعه کتاب‌های درسی یک پایه تحصیلی مجموعاً هدف‌های آموزشی معینی را دنبال می‌کنند که تحقق این هدف کلی نه تنها مستلزم تحقق هدف‌های هر یک از کتاب‌های درسی به صورت جداگانه می‌باشد؛ بلکه همچنین به میزان برقراری ارتباط اثر بخش بین کتاب‌های درسی مختلف نیز وابسته است.

ب: ارتباط طولی: این نوع ارتباط شامل ارتباط یک کتاب درسی با کتاب‌های درسی دیگر در پایه‌های بعد یا قبل می‌باشد. از این منظر کتاب درسی در هر پایه تحصیلی حلقه‌ای از زنجیره محتوای آموزشی در نظر گرفته می‌شود که به منظور تحقق هدف یا اهداف خاص از نظم و توالی برنامه‌ریزی شده‌های تبعیت می‌کند (یارمحمدیان، ۱۳۸۹: ۱۵۱).

۲-۴. روش‌های و معیارهای تحلیل محتوای کتاب درسی

روش‌های تحلیل محتوای کتاب درسی معمولاً به دو صورت انجام می‌شود:

۱- روش‌های کمی تحلیل محتوای کتاب درسی: این دسته از روش‌ها بر مجموعه‌ای از رویکردها و فنونی تأکید دارد که ویژگی مشترک تمامی آنها ارزیابی و کمی‌سازی ابعاد مختلف محتوای درسی و تأکید بر استفاده از فراوانی و شاخص‌های عددی پدیده‌ها و مکان و فضای هر یک از ابعاد و ملاک‌های مورد نظر محقق است که با انجام محاسبات ریاضی به تحلیل و بررسی محتوا می‌پردازد.

روش‌های کمی اطلاعات زیادی درباره ویژگی‌ها و مشخصات ظاهری متون درسی در اختیار محقق قرار می‌دهد. این دسته از روش‌ها به «فرمول خوانایی» معروف است.

۲- روش‌های کیفی تحلیل محتوای کتاب درسی

کتاب درسی علاوه بر ابعاد ظاهری و جنبه‌های کمی، متضمن مفاهیم و ابعاد کیفی نیز می‌باشد که اغلب بخش «ناآشکار» و پنهان محتوای آموزشی را تشکیل می‌دهد. به اعتقاد برخی از صاحب‌نظران، این بخش از کتاب بسیار مهمتر و مؤثرتر از «بخش آشکار» و ظاهری آن است و به روش‌های کیفی تحلیل محتوا نزدیک‌ترین است و مناسب‌ترین تعبیر از تحلیل محتوا را عرضه می‌نماید. مهمترین روش‌های تحلیل محتوای کیفی عبارتند از:

- تحلیل محتوای کتاب درسی بر اساس شاخص خلاقیت «گیلفورد».

- تحلیل کتاب درسی بر اساس الگوی «تفکر نقاد گریسون».

- تحلیل محتوای کتاب درسی بر مبنای حیطه‌های سه گانه اهداف آموزشی «بلوم».

- روش تحلیل درسی ویلیام رومی (دلور، ۱۳۸۲: ۱۶۵).

۲-۴-۱. معیارهای انتخاب تحلیل محتوای کتاب درسی

فتحی و اجارگاه معیارهای گزینش محتوا را در چارچوب سه ملاک کلی؛ یعنی تناسب و سازگاری محتوا با عوامل و متغیرهای اجتماعی، ویژگی‌ها و نیازهای دانش‌آموزان و قانونمندی‌های برنامه‌درسی معرفی و تبیین می‌کند (۱۳۸۸: ۱۲۷). در بخش اول مواردی همچون فرهنگ و ارزشهای اجتماعی، نیازهای جامعه ملی و محلی، مسائل جهانی و پیشرفت‌های علمی مورد توجه قرار می‌گیرد. در بخش دوم، تناسب و همخوانی محتوا با نیازها و رغبت‌های دانش‌آموزان، توانایی و استعداد و زندگی واقعی آن‌ها و زمینه‌سازی برای تجارب آموزشی بعدی مورد تأکید قرار می‌گیرد و سرانجام تعادل و انسجام محتوا مهمترین معیارهایی هستند که باید به عنوان قانونمندی‌های برنامه‌درسی در گزینش محتوا مورد توجه قرار بگیرند.

در تعادل محتوا، مواردی همچون ایجاد هماهنگی و تناسب میان مباحث نظری و عملی، متن و تصویر، ابعاد شناختی و عاطفی، ارزش‌های محلی، ملی ... مطرح می‌شوند و در انسجام محتوا نیز به ویژه بر ارتباط عمودی و افقی تأکید می‌شود. ارتباط عمودی ناظر بر تناسب و سازگاری مفهومی و محتوایی یک درس در طول سال‌های مختلف (برای مثال کتاب‌های عربی سال‌های هشتم و نهم) است و ارتباط افقی نیز همخوانی و تناسب گسترده‌های محتوایی مختلف در طول یک سال تحصیلی (برای مثال همگرایی کتاب‌های زبان عربی و فارسی سال نهم) را مورد توجه قرار می‌دهد.

بنابراین محتوایی که انتخاب می‌شوند، باید دارای این ویژگیها باشند:

۱- تناسب با پیشرفتهای علمی فنی و بین‌المللی

محتوای برنامه درسی باید با تحولات علمی و تکنولوژیکی تناسب داشته باشد این بدان معناست که محتوای درسی باید شامل مفاهیم اساسی و پایه باشد. محتوا باید به جای آموزش دانش نظری که به سرعت کهنه شده و از رده خارج می‌شود، بر پرورش تفکر تأکید ورزد و فراگیران را با بینشها و مهارت‌های لازم برای زندگی دردنایای متحول امروزی آماده سازد (فتحی و اجارگاه، ۱۳۸۸: ۸۰).

۲- تناسب محتوا با فرهنگ و ویژگیهای فرهنگی جامعه، آرمان‌ها و آرزوهای اجتماعی.

انتقال میراث فرهنگی به نسلهای بعد در هر جامعه یکی از مهم‌ترین وظایف هر محتوای برنامه‌ی درسی است. برنامه‌ریزان و مؤلفان کتابهای درسی باید در انتخاب محتوا، تناسب محتوا را با فرهنگ و تمدن، آداب و رسوم که زیربنای فرهنگ هر کشور است، در نظر گیرند. از آن جایی که هر برنامه درسی یک ارتباط متقابل با فرهنگ جامعه دارند و سطح فرهنگ، نگرشها و باورهای برنامه‌ریزان و معلمان نسبت به ارزشهای اجتماعی در انتخاب محتوا نقش مهمی را ایفا می‌کنند، نقش برنامه‌ریزان این است که در چارچوب محتوای برنامه درسی بستر مناسبی برای بررسی، ارزیابی، بهسازی فرهنگ و ارزشهای اجتماعی فراهم آورند.

۳- تناسب با مسائل و نیازهای جامعه ملی و محلی

هر جامعه چه کوچک و چه بزرگ دارای سطح وسیع از نیازها، مسایل و مشکلات است و یکی از مهم‌ترین وظایف آموزش مدرسه‌ای آماده کردن افراد برای زندگی در اجتماع است و هریک از دانش‌آموزان باید مسئولیت و تکالیف ویژه‌ای را در قبال جامعه بر عهده گیرند ضروری است که برنامه درسی با توجه به نیازها و مسائل و مشکلات جامعه انتخاب گردد (فتحی و اجارگاه، ۱۳۸۸: ۱۲۴-۱۲۳).

۴- تناسب با نیازهای حال و آینده جامعه

از آنجا که یکی از وظایف آموزش و پرورش، آماده ساختن فراگیران برای زندگی شخصی و اجتماعی با توجه به وضع حال و آینده است؛ بنابراین، محتوا باید به گونه‌ای انتخاب شود که علاوه بر مفید بودن برای زندگی حال، برای آینده نیز مؤثر باشد (میرلوحی، ۱۳۷۲: ۴۸).

۵- تناسب محتوای درسی با نیازهای بازار کار و با نیازها و ویژگی‌های دانش‌آموزان

شاید بتوان یکی از معیارهای اساسی انتخاب محتوا را، تناسب با نیازهای بازار کار دانست. از آنجا که این نیازها تحت تأثیر عوامل مختلف در حال تغییرند؛ بنابراین محتوایی که انتخاب می‌شود باید در راستای تخصصها و مهارتهایی باشد که جامعه و به خصوص بازار کار به آن نیاز دارد.

۲-۵. معیارهای سامان‌دهی محتوا

پس از انتخاب محتوا، سازمان‌دهی محتوای برنامه‌ی درسی مطرح می‌شود که در جریان آن برنامه‌ریزان درسی تلاش می‌نمایند تا از اصول سازمان‌دهی محتوا (توالی، وسعت، استمرار و تعادل) شیوه‌ای را برگزینند که به مؤثرترین شکل ممکن، مواد و موضوعات درسی در سطح عمودی و افقی با یکدیگر ارتباط برقرار کرده، نیل به اهداف برنامه میسر گردد.

برای سازماندهی محتوا معمولاً سه ملاک را در نظر می‌گیرند که عبارتند از:

۲-۵-۱. توالی

بطور سنتی برای توالی از چند شیوه استفاده می‌شود:

- از ساده به مشکل

- مطالعه براساس پیش‌نیاز

- از جزء به کل

- از کل به جزء

- نظم کروئوژیکی وقایع [از حال به گذشته] (ملکی، ۱۳۹۱: ۲۴۵).

تعیین توالی در سازماندهی محتوا کمک خواهد کرد که تا روند یادگیری مرحله به مرحله اجرا شود. و مرتب بودن محتوای آموزشی موجب می شود که در کمترین زمان بیشترین یادگیری انجام شود. پس توالی برقراری نظم در ارائه محتوا است و زمانی اتفاق می افتد که محتوا و مواد درسی پیاپی ارائه شود (ملکی، ۱۳۸۲: ۲۸۳).

کتاب عربی پایه دهم در هشت درس تنظیم شده است و در هر درس بعد از بیان متن به قواعد، تمارین و سپس ملحقات («انوار القرآن» و «البحث العلمي») پرداخته می شود و این شیوه در هشت درس کتاب ادامه دارد جز آن که درس ششم از نظر تعداد تمارین چهار تمرین دارد و این در حالی است که بقیه دروس کتاب شش تمرین دارند و در بحث ملحقات در درس اول تنها «البحث العلمي» آمده و در بقیه دروس کتاب هر دو بحث بیان شده است. و بطور کلی می توان گفت که از توالی مطالب خوبی برخوردار است.

۲-۵-۲. مداومت

استمرار تداومی را که با آن تجربیات یکسان در یک دوره‌ی رفاهی ارایه می‌شوند را توصیف می‌کند. استمرار به توالی مربوط است یک نظم تعیین شده برای وقایع در یادگیری پرسش‌هایی در مورد اینکه آن وقایع چگونه ادامه پیدا کند به وجود می‌آورد. استمرار ممکن است به صورت عمودی یا افقی باشد. مداومت شامل پیش بینی محتوا و فعالیت یادگیری به منظور ایجاد حرکت از یک سطح ساده به سطح بالاتر است؛ بنابراین در مداومت رعایت سلسله مراتب یادگیری ضروری است (لوی، ۱۳۸۰: ۷۴).

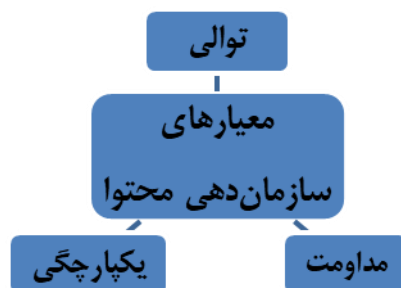
با بررسی انجام شده به این نتیجه رسیدیم که محتوا و تمارین کتاب پایه دهم از یک نظم و روند منطقی برخوردار است به نحوی که از مطالب آسان به دشوار و از معلوم به سمت مجهول حرکت می کند. و تصاویر موجود در متن دروس و تمارین تداعی کننده کلمات و محتوای آن است. مثلاً در درس پنجم صفحه ۵۴ تمرین سوم که رغبت و شوق دانش‌آموزان به یادگیری را افزایش می دهد و تصویر کمک می کند که در جای خالی کلمه مناسب قرار دهند.

۱- تُعْطَى ..... الْحَلِيبَ. ۲- يَرْسُلُ ..... أَخْبَارَ الْغَائِبَةِ. ۳- ذَنْبٌ ..... جَمِيلٌ.

۲-۵-۳. یکپارچگی

کلمات کتاب عربی برگرفته از قرآن، حدیث، روایات و زبان و ادبیات فارسی است. در این کتاب ۳۶۳ کلمه پرکاربرد به کار رفته و افزون بر آن نزدیک به ۸۵۰ واژه کتاب های عربی هفتم، هشتم و نهم نیز در کتاب دهم تکرار شده است. مطالبی که دانش آموزان پایه دهم در کتاب های عربی هفتم تا نهم با آنها آشنا شده است: فعل های ماضی، مضارع، امر، نهی، نفی، مستقبل، معادل ماضی استمراری، ترکیب اضافی و وصفی، وزن و ریشه کلمات، اسم اشاره، کلمات پرسشی است که در کتاب دهم هم این مباحث به طور کامل تر می خوانند و این بر ارتباط عمودی محتوای یادگیری دلالت می کند.

نمودار ۱ معیارهای سازماندهی محتوا

۳. مروری بر کتاب عربی، زبان قرآن اویژه پایه دهم رشته های غیر «ادبیات و علوم انسانی»

زبان عربی که یکی از زبان‌های قدیمی و توانای جهان است، علاوه بر دارا بودن قابلیت‌های زبانی در ساختار و واژگان که آن را در حد زبان جهانی مطرح می‌سازد، زبان قرآن و میراث پربره‌های دینی و علمی مسلمانان و زبان مشترک تعامل دنیای اسلام نیز هست (تقی‌زاده، ۱۳۹۹: ۲۴). کتاب‌های درسی و محتوایشان، نقش و جایگاهی مهم در رسیدن به اهداف آموزش و پرورش و اجرای کارکردهای مختلف آن دارد. می‌توان گفت که کتاب‌های درسی با وجود گوناگونی و فزونی ابزار جدید آموزشی و اطلاع‌رسانی، از مهم‌ترین ابزار آموزشی در همه سطوح به شمار می‌رود و در دستیابی به اهداف آموزشی و اطلاع‌رسانی، نقش اساسی دارد (رضی، ۱۳۸۸: ۲۱).

رویکرد برنامه درسی عربی بر اساس برنامه درسی ملی این است: «پرورش مهارت‌های زبانی به منظور تقویت فهم قرآن و متون دینی و کمک به زبان و ادبیات فارسی». کتاب عربی دهم ادامه سه کتاب پیشین است؛ یعنی هرآنچه دانش‌آموزان در سه سال گذشته آموخته‌اند، در متون و عبارات و تمرین‌های این کتاب تکرار شده است. شیوه تألیف کتاب متن‌محوری است. هدف اصلی، فهم متن به ویژه فهم قرآن کریم و نیز متون دینی همانند احادیث، دعاها و متون ادب فارسی آمیخته با واژگان عربی است.

در این کتاب ۳۶۳ کلمه پرکاربرد به کار رفته و افزون بر آن نزدیک به ۸۵۰ واژه کتاب‌های عربی هفتم، هشتم و نهم نیز در کتاب دهم تکرار شده است؛ پس در واقع هدف، آموزش حدود ۱۲۰۰ واژه پربسامد زبان عربی است. ۵۵۲ واژه از ۸۵۰ واژه سه کتاب دوره اول متوسطه کاربرد قرآنی داشتند.

۳-۱. متون و قواعد عربی پایه دهم

کتاب مشتمل بر سه قسم مقدماتی، میانی و پایانی است و تعداد صفحات آن ۱۳۶ صفحه و مشتمل بر ۸ درس است که در هر درس برای سهولت در آموزش و ایجاد انگیزه در فراگیران از تصاویر و جداول استفاده شده است. و متناسب با اهداف آن سؤالات و تمرین آورده شده است.

درس اول با عنوان «ذاکَ هُوَ اللهُ + اَلتَّعَارُفُ» است و شامل هشت صفحه است و در آن دانش‌آموزان با آثار خداوند در جهان هستی و احوال‌پرسی آشنا می‌شوند. (عربی، زبان قرآن اویژه پایه دهم رشته های غیر «ادبیات و علوم انسانی»: ۲) و در قواعد دوره آموخته‌های پیشین است؛ یعنی مروری بر مباحث فعل‌های ماضی، مضارع، امر، نهی، نفی، مستقبل، معادل ماضی استمراری، ترکیب اضافی و وصفی، وزن و ریشه کلمات، اسم اشاره، کلمات پرسشی، و ساعت خوانی. و مشتمل بر ۶ تمرین و بحث علمی است.

درس دوم با عنوان «اَلْمَوَاعِظُ اَلْعَدَدِيَّةُ + اَلْاَعْدَادُ مِنْ وَاَحِدٍ اِلَى مِئَةٍ + فِي مَطَارِ النَّجْفِ» و مشتمل بر ۱۲ صفحه است. و درباره احادیث و سخنان حکیمانه پیامبر (ص) است. (همان: ۹) در این درس عددهای اصلی و ترتیبی تا

دوازده، عددهای اصلی از یک تا صد و عددهای ترتیبی از یکم تا بیستم آموزش داده می‌شود. و مشتمل بر ۶ تمرین و انوار القرآن و بحث علمی است.

درس سوم با عنوان «مَطَرُ السَّمَكِ + أَشْكَالُ الْأَفْعَالِ ۱ + فِي قِسْمِ الْجَوَازَاتِ» و مشتمل بر ۱۲ صفحه است. و موضوع علمی باران ماهی و علت بارش ماهی را بیان می‌کند. (همان: ۲۱) در این درس دانش آموزان با استفاده از آموخته های سه سال اول، با فعل هایی آشنا می‌شوند که «ماضی سوم شخص مفرد» آنها بیش از سه حرف است؛ یعنی فعل ثلاثی مجرد و مزید و تشخیص ثلاثی مجرد و مزید و ذکر برخی ابواب مزید مانند باب تَفَعَّلَ، استفعال، افتعال و انفعال. و مشتمل بر ۶ تمرین و انوار القرآن و بحث علمی است.

درس چهارم با عنوان «الْتَعَايِشُ السَّلْمِيُّ + أَشْكَالُ الْأَفْعَالِ ۲ + فِي صَالَةِ التَّفْتِيْشِ» و مشتمل بر ۱۲ صفحه است. و زندگی مسالمت آمیز را بر اساس آیات قرآنی مورد بررسی قرار می‌دهد (همان: ۳۳). هدف آموزشی درس چهارم این است که دانش‌آموزان با ابواب فعل ثلاثی مزید مانند باب تَفَعَّلَ، افعال، مفاعله و تفاعل و ترجمه آنها آشنا شوند. و مشتمل بر ۶ تمرین و انوار القرآن و بحث علمی است.

درس پنجم با عنوان «هَذَا خَلَقَ اللَّهُ + الْجَمَلَةُ الْفَعْلِيَّةُ وَ الْأِسْمِيَّةُ + مَعَ سَائِقِ سَيَّارَةِ الْأَجْرَةِ» و مشتمل بر ۱۲ صفحه است. بحث علمی درباره تاریکی دریا و غریزه حیوانات و استفاده از گیاهان برای پیشگیری از بیماری هاست (همان: ۴۵). در این درس جمله اسمیه و فعلیه تدریس می‌شود. هدف شناخت اجزای جمله یعنی فعل، فاعل، مفعول به، مبتدا و خبر است. و مشتمل بر ۶ تمرین و انوار القرآن و بحث علمی است.

درس ششم با عنوان «ذَوَالْقَرْنَيْنِ + الْفِعْلُ الْمَجْهُولُ + مَعَ مَسْوُولِ اسْتِقْبَالِ الْفُنْدُقِ» و مشتمل بر ۱۳ صفحه است. و درباره بحث تاریخی پادشاهی ذوالقرنین و حکومت او است. (همان: ۵۹) در درس ششم فعل مجهول تدریس می‌شود. هدف این است که دانش آموز جمله های دارای فعل مجهول را درست معنا کند. و مشتمل بر ۴ تمرین انوار القرآن و بحث علمی است.

درس هفتم با عنوان «يَا مَنْ فِي الْبِحَارِ عَجَائِبُهُ + الْأَجَارُ وَ الْمَجْرورُ وَ نونُ الْوَقَائِيَةِ + مَعَ مُرِفِ خَدَمَاتِ الْفُنْدُقِ» و مشتمل بر ۱۳ صفحه است که به موضوع دلفین ها و زندگی آنها به گفتگو میان نورا و پدرش است. (همان: ۷۱) در درس هفتم معانی حروف جر آموزش داده می‌شود. دانش آموز باید بتواند حروف جر و جار و مجرور را در جمله درست تشخیص داده و ترجمه کند. و مشتمل بر ۶ تمرین و انوار القرآن و بحث علمی است.

درس هشتم با عنوان «صِنَاعَةُ التَّلْمِيْعِ فِي الْأَدَبِ الْفَارِسِيِّ + اِسْمُ الْفَاعِلِ وَ اِسْمُ الْمَفْعُولِ وَ اِسْمُ الْمُبَالِغَةِ + شِئَاءُ شَيْحَةِ الْهَاتِفِ الْجَوَّالِ» و مشتمل بر ۱۷ صفحه است. و موضوع علمی و ادبی صنعت تلمیع را در اشعار حافظ و سعدی بررسی می‌کند. (همان: ۸۷)

در درس هشتم مهم ترین وزن های اسم های مشتق تدریس می‌شود. فقط شناخت نوع آنها و دانستن معنایشان مطلوب است. و مشتمل بر ۶ تمرین و انوار القرآن و بحث علمی است.

در پایان کتاب بخشی با عنوان «المعجم» آمده که در آن مفردات و لغات جدید و کاربردی بیان شده و در جلوی هر کلمه شماره درسی که آن کلمه در آن بکار رفته آورده شده است تا دانش‌آموزان به راحتی بتوانند از آن استفاده کنند.

مهمترین ویژگی مشترک در تمام دروس کتاب عربی پایه دهم این است که کتاب کاملاً حرکت گذاری شده است تا دانش آموز با خواندن متون و عبارات ذوق پیدا کند و به تدریج با اعراب کلمات آشنا شود. و پژوهش‌های هر درس،

نمایش، سرود، ترجمه تصویری و داستان‌نویسی، نمونه کار عملی و تجربه زیسته فراگیران در درس عربی محسوب می‌شود. و تصاویر و متون کتاب بومی سازی شده است.

جدول ۱ راهنمای متون کتاب عربی، زبان قرآن ویژه پایه دهم رشته های غیر «ادبیات و علوم انسانی»

درس	عنوان	محتوای متن	صفحه
الدرس الأول	ذاک هو الله	آیات خداوند و احوال پرسی	۱
الدرس الثاني	المواعظ العددية	پند و اندرز	۹
الدرس الثالث	مطرا السمک	داستان باران ماهی	۲۱
الدرس الرابع	التعایش السلمی	زندگی مسالمت آمیز	۳۳
الدرس الخامس	(هذا خلق الله)	آیاتی از قرآن	۴۵
الدرس السادس	ذوالقرنین + مع مسؤول استقبال الفندق	داستان ذوقرین	۵۹
الدرس السابع	یا من فی البحار عجائبه	زندگی دلفین	۷۱
الدرس الثامن	صناعة التلميع فی الأدب الفارسی	شعر ملمع سعدی و حافظ	۸۷
المعجم	-----	-----	۱۰۱

جدول ۲ راهنمای قواعد کتاب عربی، زبان قرآن ویژه پایه دهم رشته های غیر «ادبیات و علوم انسانی»

درس	عنوان	بیان قواعد	صفحه
الدرس الأول	یاداوری مباحث ۳سال قبل	یاداوری و تشخیص انواع کلمه	۵
الدرس الثاني	عددهای اصلی تا ۱۰۰ و ترتیبی تا ۲۰	معرفی اعداد	۱۳
الدرس الثالث	افعال مجرد و باب های مزید ۱	معرفی ۴ باب مزید	۲۵
الدرس الرابع	باب های مزید ۲	معرفی باب مزید	۳۶
الدرس الخامس	جمله اسمیه و فعلیه و ارکان انها	معرفی انواع جمله اسمیه و فعلیه	۴۹
الدرس السادس	فعل مجهول	معرفی روش مجهول کردن فعل	۶۳
الدرس السابع	معانی حروف جر	معرفی حروف جر	۷۵
الدرس الثامن	وزن های اسم های مشتق	معرفی روش ساخت مشتقات	۹۱

۳-۲. تمارین

بعد از بیان متن و قواعد در هر درس، تمرین هایی برای طرح ارزشیابی از آموزش در نظر گرفته شده است. ساختار تمارین در کتاب به گونه ای است که رغبت فراگیران را به یادگیری بر می‌انگیزد و روند آن به نوعی است که فراگیران را بدون نیاز به معلم به حل تمارین وا می‌دارد؛ زیرا از عبارات کوتاه و ساده استفاده شده و متناسب با سطح علمی آنان ساده‌سازی و بومی‌سازی شده است و برگرفته از آیات قرآن و سخنان بزرگان است و موضوعات جالب بیان شده مثلا در درس پنجم صفحه ۵۴ تمرین سوم که رغبت و شوق دانش‌آموزان به یادگیری را افزایش می‌دهد.

۱- ..... ذاتٌ عیونٍ متحرکة. ۲- الشطی یحفظ الأمن ب ..... ۳- ..... طائرٌ جمیل.

یا در درس سوم صفحه ۲۹ تمرین سوم تصویری از سنگ قبر بانو دکتر آنه‌ماری شیمیل اسلام پژوه، خاورشناس و مولوی‌شناس آلمانی آراسته به حدیث پیامبر اسلام (ص) آمده است که اهمیت احادیث و حکمت را برای فراگیران بیان می‌کند.

جدول ۳ ارزیابی تمرین کتاب عربی پایه دهم رشته های غیر «ادبیات و علوم انسانی»

براساس معیارهای سازماندهی محتوا

یکپارچگی	مداومت	توالی	تعداد تمرین	درس
+	+	-	۶	الدرس الاول
+	+	+	۶	الدرس الثاني
			۶	الدرس الثالث
+	+	+	۶	الدرس الرابع
		+	۶	الدرس الخامس
+	+	-	۴	الدرس السادس
+	+	+	۶	الدرس السابع
+	+	+	۶	الدرس الثامن

در ارزیابی تمرین کتاب براساس معیارهای سازماندهی محتوا این نتیجه حاصل شد که تمرین کتاب از انسجام خوبی در عوامل سه‌گانه سازماندهی محتوا برخوردار است و در این زمینه موفق بوده است. از نظر توالی همه تمرین‌ها پیاپی آمده و از ساده به دشوار مرتب شده است به نحوی که بدون نیاز معلم برای فراگیران قابل حل است جز درس اول که تنها مبحث «البحث العلمي» آمده و درس ششم از نظر تعداد تمرین چهار تمرین دارد و این در حالی است که بقیه دروس کتاب شش تمرین دارند. از نظر مداومت همه تمرین‌ها از نظم منطقی خوبی برخوردارند و هر یک مقدمه ای برای تمرین بعدی حساب می‌شود. و از نظر یکپارچگی همه تمرین‌ها از جملات و عباراتی کوتاه از قرآن و احادیث و روایات برخوردارند که برای دانش‌آموزان بسیار مفید است.

۳-۳. ملحقات

ملحقات کتاب در دو بخش «انوار القرآن» و «البحث العلمي» آورده شده است که محتوای آن مبتنی بر قواعد و کلمات بکار رفته در متن واحد یادگیری است. و با هدف تسهیل فراگیری در نظر گرفته شده است. و در درس اول «انوار القرآن» نیامده است و در بقیه دروس هر دو مبحث آمده است. در بخش «انوار القرآن» فقط معنای کلماتی مد نظر است که به شکل «جای خالی»، «زیرخط دار» یا «دو گزینه-ای» طراحی شده است. و این بخش برای کار در منزل است و به منظور تقویت قوه درک و فهم دانش‌آموزان در فهم قرآن و متون دینی است.

۴. سازگاری محتوای کتاب با نیاز جامعه و تکنولوژی و زیسته فراگیران

محتوای کتاب عربی دهم برای فراگیران سودمند است و به صورت کاربردی در زندگی آنان منعکس می شود. و از ویژگی های متن می توان به کثرت لغات و مفردات اشاره نمود که در اول هر درس آمده است و در متن درس به لغات مترادف یا متضاد آن اشاره شده و آوردن مفردات در اول درس، دانش آموزان را به فراگیری متن و ترجمه بر می - انگیزد و آنان از طریق متن یا تمرین به معنای جدید مفردات دست می یابند و کتاب مفردات جدید را با رنگ آبی در متن آورده است و در عباراتی ساده بیان شده و این با سطح فکری و عقلی دانش آموزان سنخیت دارد و این از ویژگی های کتاب های نونگاشت است که گنجینه لغوی فراگیران را تقویت می کند و می توانند به کمک آن عبارات و جملاتی ساده بسازند. و از آنجا که یکی از چهار مهارت زبانی «سخن گفتن» است، این ویژگی بستری مناسب را برای آموزش مکالمه بوجود می آورد و کلاس درس را جذاب، شاداب، پرتحرک و فعال می سازد.

مانند درس اول تمرین ۵ صفحه هفت که با کاربرد کلمات مترادف و متضاد این امر را تسهیل می کند.
رَخِيصَةٌ ≠ ..... مُجْتَهِدٌ = ... يَسَارٌ ≠ ..... نور = ...

و بر این اساس ترجمه متون و عبارات کتاب بر عهده دانش آموزان است و دبیر نقش راهنما دارد. انتظار می رود دانش آموزان بتواند در پایان سال متون و عبارات ساده قرآنی را در حد ساختارهای خواننده شده، درست بخواند و معنای آنها را بفهمد و ترجمه کند.

در محتوای کتاب تصاویر و جداولی بکار رفته متناسب با فرهنگ و جامعه ایرانی ماست. به عنوان مثال در درس پنجم صفحه ۵۱ تصویری از اماکن تاریخی و مذهبی کشورمان آورده شده است.

یا در درس هشتم صفحه ۸۸ تصویری از زیبا از لسان الغیب حافظ شیرازی آمده و غزل ملمع او را بیان نموده:
(از خون دل نوشتم نزدیک دوست نامه / اِنِّي رَأَيْتُ دَهْرًا مِّنْ هَجْرِكَ الْقِيَامَةِ) و در صفحه ۸۹ مُلَمَّعِ سَعْدِي شیرازی
(سَلِّ الْمَصَانِعَ رَكْبَاتِهِمْ فِي الْفُلُوتِ / تَوْ قَدْرِ آبٍ چِه دَانِي كِه دَر كِنَارِ فَرَاتِي) آمده است.

از طرفی محتوای کتاب عربی دهم فراگیران را با تکنولوژی معاصر آشنا می کند و موضوعاتی بیان شده که با پیشرفت های علمی معاصر سازگاری دارد و بر اساس نیازهای زیسته و روزمره محتوا آمده است؛ مثلاً در درس هشتم صفحه ۹۴ در مبحث (شِرَاءُ شَرِيحَةِ الْهَاتِفِ الْجَوَالِ) پیرامون سیم کارت و موبایل و اصطلاحات علمی معاصر بحث می - کند.

علاوه بر این موارد در محتوا از چاشنی قرآن و احادیث و حکمت استفاده شده؛ مثلاً در درس چهارم (التَّعَايُشُ السَّلْمِيُّ) صفحه ۲۴ مملو از آیات قرآنی است. ﴿لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ...﴾ البقرة: ۲۵۶، ﴿كُلَّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ﴾ الروم: ۳۲ و... یا در درس هفتم (يا من في البحارِ عجائبُهُ) از دُعَايِ جَوْشَنِ كَبِيرِ آمده است.

۵. نتیجه گیری

با در نظر گرفتن الگوها و ملاک‌ها، این کتاب تا حد زیادی در اجرای صحیح اصول برنامه‌ریزی درسی و سازمان‌دهی محتوا موفق بوده است و یافته‌ها نشان داد مشکلات مرتبط با تدوین و سازماندهی محتوای کتاب از نظر قانونمندی‌های برنامه درسی، واقعیات اجتماعی و نیازهای فردی، در حد مقبول است.

در بررسی انجام شده محتوای دروس عربی پایه دهم از نظر سودمندی و اهمیت آن به این نتیجه رسیدیم که قواعد و متون آنچنان با هم درآمیخته است که دانش‌آموزان را به یادگیری فرا می‌خواند و متون را مرکبی برای بیان قواعد دانسته است و در متن دروس از متون علمی متنوعی استفاده شده که در زندگی روزمره قابل استفاده است به طوری که دانش‌آموز احساس می‌کند با زندگی او گره‌خورده و این عامل انگیزه و علاقه مندی او به عربی است و این ویژگی در کتابهای نونگاشت به خوبی دیده می‌شود و از نقاط قوت آن است.

بنابر نتایج و یافته‌های حاصل از این پژوهش، تدوین محتوای کتاب، پرسش‌ها، تصاویر و سؤالات با توجه به واقعیات سنی و مقتضیات رشدی دانش‌آموزان مقطع متوسطه دوم است به نحوی که آنان را قادر به توجه و علاقه به فراگیری عربی نموده و انگیزه‌های فردی آنها را برای یادگیری زبان، تحریک و ترغیب نموده است. در این زمینه می‌توان به توجه دفتر تألیف به گرافیک و جنبه‌های دیداری و زیبایی‌شناختی کتاب، استفاده از ظرافت‌های هنری و توجه به سطح دریافت دانش‌آموزان اشاره نمود که آن را بر اساس اهداف تربیتی و علمی جدید وزارت آموزش و پرورش ساماندهی کرده‌اند.

در بعد واقعیات اجتماعی، باید گفت که محتوای کتاب عربی دهم با عوامل و ارزش‌های اجتماعی هماهنگی لازم را داراست. و انتخاب محتوای کتاب بر مبنای ارزش‌های اجتماعی و فرهنگی، چالش‌ها و نیازهای جامعه و واقعیات ملموس اجتماعی است که به نوعی دانش‌آموزان در زندگی روزمره خود با آن مواجهند و این باعث شده تا اثرگذاری واقعی و عملی کتاب به نحو قابل ملاحظه‌ای افزایش یابد و زمینه‌های لازم برای معنادار شدن هرچه بیشتر یادگیری دانش‌آموزان فراهم شود.

در حوزه تدوین و تألیف کتاب، به مواردی همچون قطع کتاب، حجم مطالب و تعداد دروس، تمارین، حروف چینی، چاپ، تصویرگری، جداول، نوع خطوط، ایجاد تعادل میان مطالب نظری و عملی، اختصاص زمان مناسب و دقیق، طرح پرسش‌های چالش‌برانگیز در دروس و فراهم کردن فرصت یادگیری بیشتر، فراهم کردن فرصت‌هایی برای یادگیری خودانگیزه دانش‌آموزان، توجه شده است که در افزایش سطح یادگیری واقعی دانش‌آموزان بسیار مؤثر است.

در ارزیابی تمارین کتاب براساس معیارهای سازماندهی محتوا این نتیجه حاصل شد که تمارین کتاب از انسجام خوبی در عوامل سه‌گانه سازماندهی محتوا برخوردار است و در این زمینه موفق بوده است. از نظر توالی همه تمرین‌ها پیاپی آمده و از ساده به دشوار مرتب شده است جز در درس اول که تنها مبحث "البحث العلمي" آمده و مبحث "انوار القرآن" نیامده است و درس ششم از نظر تعداد تمارین چهار تمرین دارد و این در حالی است که بقیه دروس کتاب شش تمرین دارند.

پیشنهادهات

موضوعات زیر برای تحقیق پژوهشگران پیشنهاد می‌شود؛

- ۱- تأثیر برگزاری دوره‌های تحلیل محتوای کتاب درسی در موفقیت معلمان
- ۲- بررسی میزان اثربخشی دوره آموزشی توجیهی ضمن خدمت کتاب برای معلمان
- ۳- تأثیر امکانات آموزشی و کمک آموزشی در آموزش زبان عربی

منابع

- باردن، لورنس. (۱۳۷۵). **تحلیل محتوا**. ترجمه آشتیانی. ملیحه، یمینی دوزی سرخابی. محمد. تهران: دانشگاه شهید بهشتی.
- تحریریان، محمدحسن. (۱۳۶۹). «بررسی برنامه آموزش زبان انگلیسی در دانشگاه‌های ایران»، **فصلنامه جامعه‌شناسی کاربردی**، ۳، ۴۱-۵۲.
- تقی زاده، هدایت‌الله. (۱۳۹۸). «رویکرد نوین میان‌رشته‌ای در حوزه یادگیری و آموزش زبان عربی» **فصلنامه علمی- ترویجی پویش در آموزش علوم انسانی دانشگاه فرهنگیان**، سال چهارم، ش ۱۵، تابستان ۱۳۹۸، صص ۷۱-۸۴.
- تقی زاده، هدایت‌الله؛ برقی، محدثه. (۱۳۹۹). «آسیب‌شناسی مهارت خوانداری کتاب‌های عربی دوره اول متوسطه»، **فصلنامه پویش در آموزش علوم انسانی دانشگاه فرهنگیان**، شماره ۱۸ / بهار ۱۳۹۹، صص ۲۳-۳۹.
- جواد، آزاده. (۱۳۸۸). **بررسی تناسب محتوای کتابهای عربی عمومی دبیرستان با معیارهای انتخاب محتوا در برنامه درسی از دیدگاه دبیران و دانش‌آموزان شهرستان سبزوار**، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده زبان‌های خارجی دانشگاه اصفهان.
- چاوا فرانکفورد، دیوید نجمیاس. (۱۳۸۱). **روش‌های پژوهش در علوم اجتماعی**، ترجمه فاضل لارجانی و رضا فاضلی، تهران: سروش.
- حق‌دوست راد، زهرا. (۱۳۸۸). «موانع یادگیری درس عربی در دوره متوسطه از دیدگاه دانش‌آموزان و دبیران»، **کتاب ماه ادیبان**، ش ۲۷، صص ۳۶-۴۵.
- حکیم زاده، رضوان؛ متقی زاده، عیسی؛ سلطانی نژاد، نجمه. (۱۳۹۴). «بررسی میزان کارآمدی آموزش زبان عربی عمومی مقطع متوسطه از نظر دبیران و دانش‌آموزان شهر کرمان»، **دو ماهنامه جستارهای زبانی**، شماره ۲ (پیاپی ۲۳)، ۷۷-۱۰۶.
- دلاور، علی. (۱۳۸۲). **مبانی نظری و علمی پژوهش‌های علوم انسانی و اجتماعی**. تهران: انتشارات رشد.
- رایف، دانیل. (۱۳۸۱). **تحلیل پیام‌های رسانه‌ای**. ترجمه مهدخت بروجدی علوی. تهران: سروش.
- رحمانی، اسحاق و اعظمی نژاد، وحید. (۱۳۹۷) «تحلیل محتوی کتاب اللغة العربیه للصف الثامن فی ایران علی أساس معاییر اختیار و تنظیم المحتوی الدرّاسی من وجهه نظر المعلمین فی مدینه یاسوج»، **دراسات فی تعلیم اللغة العربیه و تعلیمها**، سال دوم، شماره ۳، صص ۱۱-۳۶.
- رضوانی، روح‌الله. (۱۳۸۹). «تحلیل محتوا»، پژوهش، سال دوم، شماره اول، صص ۱۵۶-۱۳۷.
- رضی، احمد. (۱۳۸۸). **شاخص‌های ارزیابی و نقد کتاب‌های درسی دانشگاهی**، سمت.
- سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی. (۱۳۹۶). **عربی، زبان قرآن**، ویژه‌یایه دهم رشته‌های غیر «ادبیات و علوم انسانی» دوره متوسطه دوم، وزارت آموزش و پرورش.

- شعبانی، حسن. (۱۳۸۹). *مهارت‌های آموزشی و پرورشی (روش‌ها و فنون تدریس)*. تهران: سمت.
- فتحی و اجارگاه، کورش. (۱۳۸۸). *اصول و مفاهیم برنامه ریزی درسی*. تهران: نشر دانشگاهی بال.
- کرپندورف، کلوس. (۱۳۹۰). *تحلیل محتوا مبانی روش‌شناسی*. ترجمه‌ی هوشنگ نایی. تهران: نی.
- گروه عربی دفتر برنامه ریزی درسی (۱۳۸۷). *برنامه درسی عربی متوسطه عمومی و ادبیات و علوم انسانی*. تهران: دفتر برنامه ریزی و تالیف کتب راهنمای درسی.
- لوی، ا. (۱۳۸۰). *مبانی برنامه ریزی آموزشی*. ترجمه فریده مشایخ، تهران: انتشارات مدرسه.
- متقی زاده، عیسی. (۱۳۸۹). «بررسی میزان موفقیت بخش کارگاه ترجمه در کتاب‌های عربی دوره دبیرستان از دیدگاه معلمان و دانش‌آموزان شهرستان دورود»، *مجله انجمن ایرانی زبان و ادبیات*. ۱۱۳-۱۳۹، عربی، شماره ۱۵.
- متقی زاده، عیسی. (۱۳۸۹). «بررسی و نقد میزان استفاده دبیران از راهبردهای تدریس متون کتاب عربی». ۱۴۷-۱۷۱، ۳۵، دوره پیش دانشگاهی، *فصلنامه نوآوری‌های آموزشی*، ۹.
- متقی زاده، عیسی؛ خضری، کاوه. (۱۳۹۲). «ارزیابی میزان موفقیت بخش متون عربی عمومی سال سوم از دیدگاه دبیران و دانش‌آموزان (مطالعه موردی: شهرستان پیرانشهر)»، *مجله انجمن ایرانی زبان و ادبیات و عربی*، ۲۶، ۱۶۹-۱۵۱.
- معیری، محمد طاهر. (۱۳۹۰). *مسائل آموزش و پرورش*، تهران: انتشارات امیر کبیر.
- ملکی، حسن. (۱۳۸۵). *برنامه ریزی درسی، راهنمای عمل*، مشهد: پیام اندیشه.
- میرحاجی، حمیدرضا. (۱۳۸۹). «بررسی و نقد کتاب‌های عربی مقطع متوسطه (عمومی)»، *مجله انجمن ایرانی زبان و ادبیات عربی*، ۱۵، ۱۶۹-۱۴۱.
- میرزاییگی، علی. (۱۳۸۹). *برنامه‌ریزی درسی و طرح درس در آموزش رسمی تربیت نیروی انسانی*. تهران: انتشارات یسطرون.
- میرلوحی، سید حسین. (۱۳۷۲). «در جستجوی معیارهایی برای انتخاب محتوا». *فصلنامه تعلیم و تربیت*، شماره‌ی ۳۰.
- نیکوبخت، محمدرضا. (۱۳۸۹). *بررسی و نقد متون کتاب‌های درسی عربی دوره متوسطه و پیش‌دانشگاهی و تأثیر این متون در آموزش زبان عربی*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشکده علوم انسانی دانشگاه تربیت مدرس.
- نیک نفس، سعید؛ علی‌آبادی، خدیجه. (۱۳۹۲). «نقش تحلیل محتوا در فرآیند آموزش و طراحی کتاب‌های درسی»، *مجله جهانی رسانه*، دوره ۸، شماره ۲، صص ۶۵۱-۶۲۱.
- یارمحمدیان، محمدحسین. (۱۳۸۹). *اصول برنامه‌ریزی درسی*. تهران: انتشارات یادواره کتاب.
- Connelly, F. M. & Clandinin, D. J. (1991). *Teachers as curriculum planners*. The Ontario Institute For Studies in Education, Teachers College Columbia University.
- Pandey, K. 2006, "Gender Issues and Indian Textbook Committee", *Caught in the Web or Lost in the Textbook?*, STEF, IARTEM, IUFM de Basse.

